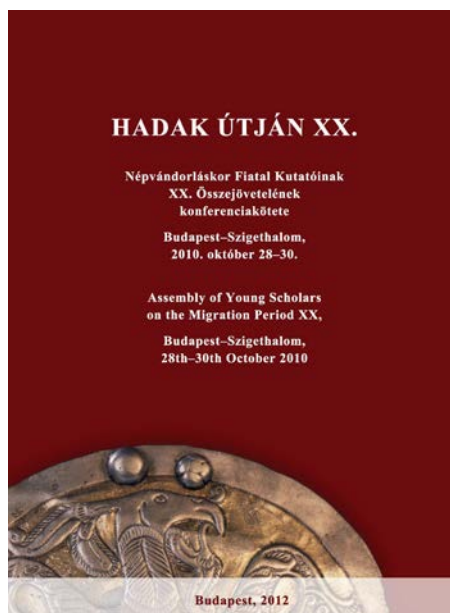

Különlenyomat / Separatum

„DOBOT DOBOLTATNI...”
– EGY RÉGI MAGYAR HANGSZER NYOMÁBAN
(„HAVE THE DRUM BEATEN...” TRACKING BACK AN OLD HUNGARIAN INSTRUMENT)

SUDÁR BALÁZS

*In: Petkes Zs. Szerk. HADAK ÚTJÁN XX.
Népvándorlaskor Fialat Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete
Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.
Assembly of Young Scholars on the Migration Period XX,
Budapest-Szigethalom, 28th–30th October 2010
Budapest 2012, 355–374.*

<http://www.mnm-nok.gov.hu/kiadvanyok/evkonyvek.html>

„DOBOT DOBOLTATNI...” – EGY RÉGI MAGYAR HANGSZER NYOMÁBAN

SUDÁR BALÁZS

MTA Történettudományi Intézete.
sudarbalazs@gmail.com

A tanulmány az OTKA F048361. számú pályázatának támogatásával készült.

Középkori hangszertörténetünk nem sok kutatót vonzott, ami a csekély forrásbázis okán érthető is. Az akadémiai zenetörténetben nincsenek hangszertörténeti fejezetek, s bár az írott forrásokról kapunk némi tájékoztatást, ennél sokkal előrébb nem jutunk. (Rajeczky 1988, 99–100) A helyzet azonban talán mégsem teljesen reménytelen. A nyelvi adatok és az írott források felgyűjtése viszonylag régen megkezdődött – elég talán Haraszi Emilre és Zolnay Lászlóra utalnunk (Haraszi 1940; Zolnay 1977; Szamota 1902–1906, 156) –, a konkrét hangszertörténeti kérdések felé azonban ők sem igen mozdultak el. Nem is csoda, hiszen pusztán a magyar anyagból és a nyugat-európai zenetörténetből a kérdés nem oldható meg: a magyarság keletről, sztyeppei kultúrával érkezett a Kárpát-medencébe, s ez igen sokáig meghatározó maradt. Igaz ez zenetörténetünkre is, a népdalok esetében a Paksa Katalin által jegyzett népzene-történeti kötet például egyértelmű és erős török hatásokkal számol. (Paksa 2008) A hangszerek terén e szempontot szem előtt tartva végzett – meglehetősen újszerű – kutatásokat Gábry György és az utóbbi időben Csajághy György, bizonyítva, hogy a keleti háttér ismerete tényleges eredménnyel kecsegtet. (Gábry 1979–1980, Csajághy 1998, 151–249, Csajághy 2005)

Jelen tanulmányomban egyik legrégebb óta emlegetett, mégis méltatlanul kevés figyelmet (annál több nem kellőképpen megalapozott sztereotíp megjegyzést) kapott hangszerünkkel, a dobbal foglalkozom. A kérdés voltaképpen egyszerű: hogyan tudnánk lerajzolni egy Árpád-kori dobot? A kutatás során alapvetően négy forráscsoportot vizsgáltam: a nyelvi adatokat, az írott forrásokat, az ábrázolásokat és a tárgyi emlékeket. Az anyaggyűjtés határait 1526-ig terjesztettem ki, mint-hogy a korai századokból alig maradt emlékünknél, a késő középkori adatok viszont – mint azt látni fogjuk – érdekes korai összefüggésekkel bírnak, s így mindenképpen figyelembe kell őket vennünk.

A tisztább kép kialakításához röviden áttekintetem egyrészt a nyugat-európai ütőkultúra fejlődését, másrészt törekedtem a keleti – elsősorban sztyeppei – háttér mind pontosabb megrajzolására.

I.

a. *Helynevek*

Dob szavunk először képzett formában, helynévként – Dobos – tűnik fel egy 1329-ben átírt, de eredetileg 1138-ban készült oklevélben. Ettől kezdve a helynévi adatok sorjáznak, jóllehet a Dobos viszonylag ritka helynévnek számít.

1. Dobos (1269-től Al- és Feldobos) Fejér vm. (1138, 1193, 1232, 1269, 1272, 1275, 1332–1337, 1441, 1446, 1460, 1463) (Győrffy II, 359; Csánky III, 324)
2. Dobegyház (Veresdob) Csanád vm. (1256, 1377) (Csánky I, 780; Győrffy I, 855, 877)
3. Dobos (Dobozd?) Nyitra vm. (1287, 1299) (Győrffy IV, 375)
4. Dobos Zala vm. (1328, 1389, 1402, 1429) (Csánky III, 47, 412)
5. Dobos (Várasdobos, Nagydobos) Szatmár vm. (1336, 1350, 1403, 1421, 1454, 1458, 1471) (Csánky I, 473)
6. Dobos (Doboz) Bereg/Szatmát vm-ben (1457, 1471) (Győrffy, I, 415)

Számos település neve egyszerűen Dob volt (Heves vm., Somogy vm., Szabolcs vm., Szatmár vm., Ugocsa vm.), a vélemények azonban megoszlanak, hogy a magyar hangszernévből, vagy a szláv „tölgy” szóból származnak-e. (Csánky I, 60, 432, 512; Csánky II, 601; Kiss 1988, II, 649) A helynévkutatás ingadozik a kérdésben, hogy a Dabas helynév ide vonható-e, az mindenesetre bizonyos, hogy a Pest megyei települést 1264-ben, 1272-ben, 1282-ben és 1341-ben is Dobos alakban írták össze. (Győrffy IV, 514; Kiss, 1988, I. 350) Hasonlóképpen az 1399-ben Doboz formában feljegyzett falu 1462-ben Dobosként szerepel. (Csánky II, 33)

b. Személynevek

1221-től sorjázna a Dobos személynevek: Dobos Farkas (1221, 1240), Paulus dictus Dobos (1374), Ladislaum Dobos (1400), Stephano Dobos (1402), Ladislao Dobos (1412), Ladislao Dobos (1453), Barnaba Dobos (1463), Nicolao Dobos (1475), Demetrio Dobos (1480), Matheum Dobos (1499) – hogy csak néhányat említsünk.

A személynevek, bár korán megjelennek, a 14. század második felétől sokasodnak meg. Mivel a foglalkozási nevek csak a 16. századtól válnak valódi családnevekké (Székely 1967, 206–210), így korszakunkban még tényleges ütőhangszerekre vonatkozhatnak. Ezt megerősíti néhány érdekes, minden bizonnyal hangszeres együttesre utaló adat 1522-ből: ekkor Dobos Mátyás mellett említik Sípos Pétert, Dobos Benedek mellett pedig Sípos Imrét. (A személynevek listáját és könyvészeti adatait lásd a függelékben!)

c. Főnevek és igék

Fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy dob szavunk családjának milyen jelentései lehettek. Dobol igénk 1271-ben, maga a dob főnév pedig 1405-ben a schlagli szójegyzékben szerepel először. Azon adatok, amelyek a szó tényleges tartalmáról vallanak, viszonylag kései. Először említhetjük talán a Dobverőhegy (1338) földrajzi nevet, mely mindenképpen utal a használatra. (Győrffy II, 359; Csánky III, 324) A szójegyzékek szintén rendre ütőhangszerként adják meg:

Schlagli szójegyzék, 1405 – tympanum.

Murmellius, 1533 – Tympanum: eyn bauck ader drummel – Dop.

Kolozsvári glosszák, 1550 – Tympanum: Dob.

Szikszai Fabricius Miklós, 1590 – tympanum: dob.

Verancsics, 1595 – Tympanum: Trummen: Dob. (Berrár és Károly 1984, 160)

A dobok anyagáról – s így lényegében formájáról is – több forrás tájékoztat. 1462-ben egy oklevél fogalmaz világosan: egy réz tympanum, melyet közönségesen dobnak neveznek („Unum tympanum cupreum wlgo dob.”) (Szamota 1902–1906, 156)

A fenti adatok következetesen ütőhangszerként utalnak a dobra, más értelmezés sohasem jelenik meg. A TESZ ugyan feltételez egy „teli” értelmet is, amely doboz szavunk gyökét alkotná, ez azonban annyira hipotetikus, hogy komolyabban maguk a szerzők sem foglalkoznak vele. (Benkő 1967, I, 650–651, 658) Mindezek alapján a magyar dob szó mindenképpen ütőhangszerre utal.

d. Etimológia

A fenti adatok szépen mutatják, hogy szavunk már a 12. század első felében létezik, régiségére utal, hogy első előfordulása is képzett formában szerepel, helynévként. Továblépési lehetőséget jelent a szó etimológiájának vizsgálata. A történeti etimológiai szótár két lehetőséget vet fel: 1. hangutánzó szó, mely a dübörgésre, döngésre, dobbanásra utal, s így belső keletkezésű. Jóllehet számos nyelvben hasonló hangalakú szavak fejezik ki ugyanezen zeneszerszámot, a kapcsolat mégsem etimologikus, a török és perzsa származtatás téves. 2. kerek formája révén domb szavunkkal rokon, szóhasadással keletkezett, s így finnugor eredetű (mindemelllett a finnugor nyelvekben hangszerre utaló jelentése nincs). (Benkő 1967, I, 650–651, 658) Mindkét lehetőség arra utal, hogy a szó a magyar nyelv sajátja, szükségképpen jóval a honfoglalás előtt nyelvünk része volt. Felvetődött azonban egy – a TESZ által elutasított – lehetőség is: úgy tűnik, szavunk egy széles nemzetközi szócsalád része is lehet. A szó a középíráni pehleviben *dap*, az arabban *daf*, *duf*, a héberben *tub*, s a család egy részének háttérében a görög *tupta*, illetve rokona, a szanszkrit *tup/tump* igeő áll. Nazálissal bővült változata megvan a perzsában a tombak szóban, s innen jön a görög és az újlatin nyelvek *tümpanonja*, *timpanija*. (vö. Czuczor és Fogarasi 1862, 1249) Bár a szócsalád elemeinek kapcsolata nem kellőképpen tisztázott, az bizonyos, hogy mindenütt ütőhangszereket jelent, és hangalakját tekintve a magyar dob jól illeszkedik közéjük, nem túlságosan meglepő módon a perzsa *dap* alakkal áll a legközelebbi kapcsolatban, mely azután Közép-Ázsiában is széles körben elterjedt *daf*, *def*, *dof*, *tof* alakban. Hogy a kép még bonyolultabb legyen, a körbe – a formai hasonlóság alapján – bevonható a török *top* „labda, gömb” szó is. Mindez annyit jelent, hogyha szavunk nem belső keletkezésű, akkor erőteljes sztyeppei háttérrel bír, s voltaképpen egy széles körben elterjedt műveltségű szó – s ez esetben is messze a honfoglalás elé mutat.

A nyelvi adatok tehát egyértelműen egy régi – mindenképpen a honfoglalás előtt is meglévő – szóra, s így nagy valószínűséggel tárgyra utalnak. (Hiszen ha újonnan megismert zeneszerszám lett volna, akkor nagy valószínűséggel a tárgy meghonosodásakor annak nevét is átvettük volna, mint ahogy például a lant esetében történt.)

II.

Régi magyar dobosaink az elbeszélő forrásokban alig szerepelnek, latin nyelvű krónikáink – latin előképeikhez hasonlóan – többnyire csak a trombitákat említik. Az egyetlen kivételt a Gallus Anonymus (1112–1116 között) krónikája jelenti, amelyben I. István és Mieszkó (illetve inkább fia, Vitéz Boleszláv) esztergomi találkozóján a szövetségkötést nyolc napig tartó multság követte „húros hangszerek, énekek, dobok (*thympanis*), karénekek, lantok (?) és sípok muzsikájára”. 300 évet kell várnunk a következő információra: Eberhard Windecke, Zsigmond király krónikása jegyzi fel a Vág torkolatánál rendezett viza-halászat leírásánál, hogy ott sípoltak (*pfiften*) és doboltak (*bucken/pauken*) is. (vö. Windecke 2008, 79) Oswald von Wolkenstein – Zsigmond kiváló költője és zenészi képességekkel bíró diplomatája pedig az uralkodó avignoni bevonulása (1415) kapcsán ír sípokról (*pfeiffen*), dobokról (*trummen*). (Motz 1915, 26) 1410-ben a budai jogkönyvek szabályozták a városi zenészek tevékenységét: „No 184. A harsonásoknak, síposoknak, hegedűsöknek és üstdobosoknak (*pauker*) is van a várostól egy parancsolatuk. És ez a következő: Valamennyien legyenek együtt az Úr napján és ne menjenek más baldachin elé, csakis a fő és plébániatemplom elé.” (Blazovich és Schmidt 2001, II, 410) V. László korára két adat esik. Az egyik szerint Kapisztrán János a nándorfehérvári táborban hangszereket – többek közt dobokat – osztat a keresztieseknek (Bölcskey 1923, II, 303), a másikban pedig egy burgundiai történetíró emlékezik meg a László király leánykérő követségében helyt kapó dobosokról: „Még sosem láttunk ilyen dobokat (*timballes*), melyek olyanok, mint egy nagy főzőüst, s amelyeket lovakon hordoznak.” (Picart 1704, 425) Az 1470-es években azután megszorodnak adataink: A Nápolyba igyekvő leánykérők is vittek magukkal dobosokat, s szerepeltek a királyi esküvőn is: „amikor pedig befejezték az étkezést, olyan trombitások, dobosok (*paugken*) és síposok jöttek, mint amilyenek az ilyen udvarokban megszokottak.” (Haraszi 1940, 316, 328; Zolnay 1977, 262) A feljegyzést megerősíti Bonfini is: Mátyás „vörös posztóval borított úton vezette be Beatrixot a városba, ami a népség akkora örömujjongása, dob- meg harsonaszó közepette (*tympanorum tubarumque sonitu factum est*) történt, hogy azt hihetted volna, az emberi fantáziát meghaladó örömmünnet látsz.” (Bonfini 1941, 69; Bonfini 1995, 804) Szerepeltek 1479-ben az olmtüzi királytalálkozón (100 trombitás és 8 dobos [gepaukt]. Zolnay 1977, 252) és

megjelentek a szabácsi ostrom során is: „Hagya nagy sok dobot doboltatni, / Trombitákval es trombitáltatni. / Olyha hasad volt ég mind ezektől.” Név szerint ismerjük Beatrix „kürtösét”: Franciscus Dobost. (Haraszi 1940, 374) A 15. század végén krónikásaink is elkezdnek dobosokról beszélni. Thúróczy szerint Péterfia Miklós a 15. század elején egy hadicsel részeként: „egy-egy csorda élére dobosokat (*timpanistas*), kürtösöket (*fistulatores*) [...] állított.” (Thúróczy 1980, 330 106v) Bonfini a hunok csatái kapcsán is trombitásokat és dobosokat említ, (Bonfini, I/1. 96; Bonfini, 1995, 100, 103) és megemlékezik róluk saját korának összecsapásai során is: „Másnap mindkét oldalon felsorakoztak, és amikor Mátyást a szemközti parton kivezették a középbe, a légiók nyomban térdre borulva köszöntötték és üdvözölték Magyarország királyát. Úgy látszott, leszakad az ég, ahogy a mérhetetlen örömben az áradó könnyekkel vegyes üdvívalgás, kürtársogás, dobszó (*et tantus tubarum clangor, tympanorum tinnitus*), ágyüdörgés egy óra hosszat áradt mindenfelé. Ehhez jött a katonák kurjongatása, a századok éljenzése, az ujjongók hihetetlen üdvívalgása.” (Bonfini, III/3, 214; Bonfini 1995, 703) Dobok származtak a török zsákmányból is, például Pozsarevácnál: „A török zsákmány java elajándékozásra került [...] sok dob meg síp (*et tympana cum fistulis multa*), amely a lovat a madár túlszárnyalására sarkallja.” (Bonfini, IV/1, 66; Bonfini 1995, 801.) Bonfini Mátyás királlyá választása kapcsán is dobokról ír: „Trombita, dob, síp (*tubis, tympanis ac fistulis*), tánc, énekszó mindenfelé, szerencsekívánatok hangzottak sok napon át.” (Fogel és Iványi és Juhász, III/3, 212; Kulcsár, 1995, 701)

II. Ulászló dobosairól is többször hallunk: 1494–95-ben az udvari trombitások mellett egy dobos (*timpanista*) is szolgálja a királyt, (Soltész 1905, 91) 1502-ben a király lakodalmán játszanak dobosok (*tympanista*) (Wenzel 1877, 745), az 1510-es években pedig Bastian Mulnernek hívták a budai királyi istállóban szolgáló dobost. (Zolnay 1977, 261) 1515-ben a magyar király dobosai és trombitásai („*des künigs von Ungern Trumeter und herpauken*”) részt vettek I. Miksa esküvőjén. (Salmen, 1957, 161) Estei Hyppolit egri püspök pénztárkönyvei is megemlékeznek a dobosokról (Mathias Dobos, Thomasso Timpanista) (Zolnay 1977, 264–265; B. Nyári 1872, 293, Haraszi, 1940, 377), sőt, egy ízben arról tudósítanak, hogy két réz harci dobot vettek Budán 10 ft értékben („*duos timpanos novos pro bello de cupro*”). (Zolnay 1977, 265; B. Nyári 1872, 293)

Nem hiányoztak a dobosok II. Lajos udvarából sem: 1518-ban Sigismundus Herberstein azt jegyezte fel, hogy Budán délben az utcák dob- és trombitaszótól hangosak, mert ezzel jelzik az ebéd fogásait. (Zolnay 1977, 265) 1525-ben a király számadáskönyve említi timpanistát, s hallunk az uralkodó Ádler György és János nevű zenészeről is. (Fraknoi 1876, 92; Zolnay 1977, 261) Brodarics pedig természetesen említi meg a mohácsi csatában a magyar dobosokat: „Erre a szóra a király nyomban megfúvatja a jelet, és a trombiták harsogásával, dobok pergésével (*cum tubarum clangore et tympanorum sonitu*) együtt felmorajlik a szokás szerint az üdvözítő Jézus nevét idéző mieink kiáltása vagy inkább éneke.” (Brodarics 1979, 42; Brodarics 1985, 53)

A 15. századi magyar ütőskultúrának feltehetőleg létezik egy kiágazása is. A francia Jean Molinet úgy tudta, hogy 1490 körül – nyilván Mátyás halála után – a magyar király zenészei I. Miksa udvarában folytatták pályafutásukat. (Buchon 1828, 5) Bár a krónikás elsősorban a királyi kápolnáról beszél, de Miksa metzi bevonulása felkelti a gyanúkat, hogy talán voltak közöttük dobosok is: „Volt ott két nagy, rézből készült üstdob (*Timballes*), olyanok mint a főzőüstök, melyek számbórral voltak befedve, és körülbelül tíz üstnyiek voltak, és ezek a dobok egy lovon voltak, egyik az egyik, a másik a másik oldalon, mint a szenteltvíztartók. És azon a lovon, középen ült egy ember, aki nagy ütőkkel verte és püfölte [a dobokat] a trombitákkal összhangban, a törökök és a magyarok módjára. Csodálatos dolog volt ez.” (Huguenin de Metz 1838, 586; Haraszti, 1940, 377)

Tegyük mindehhez hozzá: VIII. Henrik angol király 1542. augusztus 29-én arra utasítja követét, Sir Thomas Seymourt, hogy szerezzen be neki magyar formájú üstdobokat (*10 tamborynes of Hungarians fashion*), és egy-két olyan személyt is, aki készíteni illetve játszani tud rajtuk (*one or two of whom to be able both make and use the taborynes*). (Gardiner és Brodie 1900, 386–387) Valamivel később elrendeli a lovasság körében az üstdobok használatát; igaz, itt már bécsi dobokról (*Viennese kettledrums*) beszél. (Blades 1980, 831–833)

Összefoglalva a fentieket: csekély előzmények után a 15. században szaporodnak meg a magyar dobosokra utaló híradások. Ezek egy része kimondottan üstdobokra, sőt, lovon használt üstdobokra utal – melyek méretükkel keltették fel a nyugat-európai szemtanúk figyelmét: ezen hangszerek „hungarikumnak” számítottak.

III.

A középkori magyarországi dobábrázolások száma viszonylag csekély, összegyűjtésükre eddig senki nem vállalkozott, magam is csak a számomra könnyen hozzáférhetőket szedtem csokorba. Mivel a rendelkezésre álló megjelenítések forrásértéke – egyáltalán magyar vonatkozása is – kérdéses, ezért érdemes őket egyenként áttekinteni.

a/1. Ütővel ütött keretdob

- Kígyópusztai övcsat. A 14. század elején átalakított csat eredendően Tóth Zoltán – máig elfogadott – véleménye szerint az 1260-as években készült valószínűleg a budai királyi udvarban egy kun főember számára. Az ábrázolt jelenet a miniatúrákkal mutat rokonságot és francia hatást tükröz. (Tóth 1933; Éri 1956; H. Kolba 1963) A dobhasználat szempontjából a kép egyértelműen nyugatias. (1. ábra)

- Freskó a lócsei minorita kolostorban. Egy angyal a szíjjal nyakába akasztott dobot egy fenéken, de két ütővel szólaltatja meg. (Rybarič 1984, 118)

a/2. Kézrel ütött keretdob

- Abaújszántói aquamanile. Az aquamanile a 13. században, nagy valószínűséggel Nyugat-Európában, a Maas vidékén készült. Az alulról fogott, kézzel ütött dob ebben az időszakban – arab hatásra – nyugaton is divatosá válik, így nem szükségszerű azt a magyar (sámán-) hagyományokból levezetni. (Lovag 1979, 28–29; H. Kolba és T. Németh 1973, 13) (2. ábra)

b/1. Kis üstdobpár övön

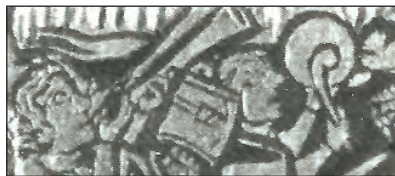
- Vízaknai kehely. 14. század közepén készült, feltehetőleg toszkán munka. Az övön függő, két ütővel megszólaltatott kis üstdobpár a kor jellegzetes nyugat-európai hangszere. (Aradi 1987, 497; H. Kolba és T. Németh 1973, 9, 34) (3. ábra)

- Zsigmond kori csontnyergek Batthyány Kázmér és Rhédey Lajos gyűjteményéből. Mindkettő Rajnamelléki, 15. század eleji munka, így nem a magyar valóságot tükrözik. (Temesváry 1995, 8, no5 B, D. no3 F) (4–5. ábra)

- [Bécsi udvari kártya (Hofämterspiel) – magyar király. 1455 körül, Ausztria vagy Felső-Rajna-vidék. A páncélba öltözött, kardos-buzogányos uralkodó övén jobb oldalt különös tárgy függ, mely akár kis üstdob is lehet. (Zolnay 1975a, 94. kép) (6. ábra)]

- Freskó a zólyomi plébánián. Az 1460 körül készült freskókat Zolnay László a helyi, provinciális stílus képviselőinek tekinti. (Zolnay 1977, 235; Zolnay 1975b) (7. ábra)

- *Suky-kehely*. 15. század közepe, erdélyi műhely. (Aradi 1987, 743)

1. ábra / Fig. 1.

2. ábra / Fig. 2.

3. ábra / Fig. 3.

4. ábra / Fig. 4.

5. ábra / Fig. 5.

1. ábra A kígyóspusztai övcsat – 1260-as évek

Fig. 1. The belt-buckle from Kiskunmajsa-Kígyóspuszta – from the 1260s

2. ábra Az abaujszántói aquamanile – 13. század

Fig. 2. The aquamanile from Abaujszántó – 13th century

3. ábra Nakkárés angyal a vizaknai kelyhen – 14. század közepe

Fig. 3. Angel with nakare on the chalice from Vizakna (Ocna Sibiului, Romania) – mid-14th century

4–5. ábra Nakkárés figurák a zssigmond kori csontnyergeken (Batthyány Kázmér és Rhédey Lajos gyűjteményéből) – 15. század eleje

Fig. 4–5. Figures with nakare on the bone saddles from the Sigismund Period (from the collection of Kázmér Batthyány and Lajos Rhédey) – early 15th century

b/2. Nagy üstdobpár

- Szent László-falképciklus a póniki templomban. A Mihály mester által 1478 körül festett freskón nagy, gyalogosan megszólaltatott üstdobpárt láthatunk. (László 1993, 142) (8. ábra)

- Hans Burgmayr: Weisskunig. Az 1512–18 között keletkezett és illusztrált allegorikus regényben Miksa a hangszerkészítő műhelyt is meglátogatja. A kép jobb alsó sarkában nagy, csavarral feszített membránú (!) üstdobok láthatóak. (Zolnay 1977, 214) (10. ábra)

- Hans Burgkmair: I. Miksa diadalmenete (Triumphzug Kaiser Maximilians): „Reichs Trumeter.” (van der Meer 1988, 103) (11. ábra)

c. Kétfenekű dob.

- Hans Burgmayr: Weisskunig. 1512–18. Hangszerkészítő műhely: Kétfenekű dob. (Zolnay 1977, 214) (10. ábra)

6. ábra Dob (?) a magyar király lábánál. Bécsi udvari kártya. 1455 körül

Fig. 6. Drum (?) at the feet of the Hungarian king. Playing card from the Vienna royal court. cca.1455

7. ábra Nakkárés medve – freskó a zólyomi plébánián, 1460 körül

Fig. 7. Bear with nakare – mural painting from the parish church of Zólyom (Zvolen, Slovakia), cca.1460

- Hans Burgmayr: Weisskunig. 1512–18. Udvari mulatság: Kétfenekű dob. (Zolnay 1977, 198) (9. ábra)

IV.

A fentiek összegzéseképpen azt mondhatjuk, hogy – a nyelvi adatok alapján – a magyarság a Kárpát-medencébe érkezve hozott magával valamiféle dobkultúrát, amelyet azután az egész középkorban őrzött, s amely a 15. században részben tárgyiasul is: a német nyelv világosan üstdobokat említ, a rész harci dobokra való utalások alapján szintén az üstdobpárokra gondolhatunk, s egy sajátosan magyar-nak tűnő freskón is nagyméretű üstdobot látunk.

Következő lépésként tekintsük át a középkori nyugat-európai dobtípusokat! Ugyan a zenetörténeti szakirodalomban több szerző is a középkori ütőkultúra sokszínűségére utal, véleményem szerint e megállapítások csak erős korlátozásokkal érvényesek: a sokféleség inkább kialakulatlanságot és periférikus ütőhangszereket takar, továbbá erős változások figyelhetők meg a középkor századainak során, ugrásszerű fejlődés csak a késő középkorban figyelhető meg. Véleményem szerint mindössze három alapvető dobtípus szerepel forrásainkban:

a. Nakkáre-timpanum

Az oly sokszor ábrázolt és említett kis üstdobpár nevével együtt (nakkáre: *nacaire*, *naker*, *anacair*, *anakir*) az Ibériai-félszigetről és a közel-keleti kereszties államokból érkezik, a 13. század második felétől terjed el, a 14. században már igen gyakran ábrázolják: többnyire övre függesztve vagy földre helyezve, két ütővel szólaltatják meg. A dobok mérete mindig meglehetősen kicsi. Forrásainkban a 15. század végéig tűnik fel. (Blades 1973, 11–12) (12–15. ábra)

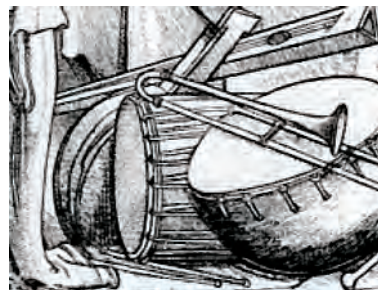
A későbbiekben azután – keleti, többek között magyar hatásra – megjelenik egy nagyobb, lovon használt változata is (latin: *timpanum*, francia: *timballe*, angol: *kettle-drum*, német: *pauke*, olasz: *timpani*). E hangszert azonban valószínűleg el kell választanunk a középkori nakkárétól – nem is emlegetik ilyen néven. Tanulságosak a 16. századi zenei elméletírók feljegyzései. Sebastian Virdung 1511-ben így írt az üstdobokról: „Zavarják a rendes öregembereket, a betegeket, a monostorok hívóit... maga az ördög találta ki ezeket”. Thoinot Arbeau (Jehan Tabourot abbé) feljegyzése 1589-ben: a németek ugyan használják, de perzsa dobnak nevezik. Leonhard Fronsperger (1520–1575) Kriegsbuchja (1573) szerint pedig először a németek, aztán a franciák vették át az üstdobot. Az európai műzenében azután Lully (1632–1687), Benevoli

8. ábra / Fig. 8.

9. ábra / Fig. 9.

10. ábra / Fig. 10.

11. ábra / Fig. 11.

8. ábra Nagy üstdobpár – Szent László falképciklus a póniki templomban, 1478 körül

Fig. 8. Pair of large kettledrums – mural painting sequence representing King Saint Ladislaus in the church of Ponik (Poniky, Slovakia), cca. 1478

9. ábra Tabor – részlet Hans Burgmayr Weisskunig című munkájából (1512–1518)

Fig. 9. Tabor – detail from the „Weisskunig” by Hans Burgmayr (1512–1518)

10. ábra Kétfenekű dob és üstdob Hans Burgmayr Weisskunig című munkájából (1512–1518)

Fig. 10. Double-headed drum and kettledrum as represented in the „Weisskunig” by Hans Burgmayr (1512–1518)

11. ábra Lovas üstdobos az I. Miksa császár győzelmi felvonulását ábrázoló sorozatról (Der Triumphzug Kaiser Maximilians I. [1515–1516])

Fig. 11. Equestrian man with kettledrum on the series representing the triumphal march of Emperor Maximilian I (Der Triumphzug Kaiser Maximilians I. [1515–1516])

(1605–1672), Charpentier (1643–1704) és Purcell (1659–1695) munkássága révén nyernek polgárjogot a 17. század második felében-végén. (Kirby 1928; Montagu 1974, 22–23)

Kérdéses, hogy ezek a nagyobb, lovassági üstdobok mikor jelennek meg Európában. Túlságosan korán semmiképpen; feljebb már láttuk, hogy I. Miksa – talán magyar? – lovas üstdobosa mekkora csodálkozást váltott ki. 1542-ben azután már VIII. Henrik angol király lovasságánál is van üstdob – ő Bécsből rendel „magyar módi” üstöket, melyeknek sokáig csak az uralkodóra lesz jellemző a használata. Meg-

12. ábra Nakkárés – miniatúra az olmützi Bibliából, 1417
Fig. 12. Figure with nakare – miniature from the Olmütz Bible, 1417

jegyzendő, hogy – egyedüli esetként – egy korai, 14. századi sienai festményen (Lippo Vanni) már lovas üstdobos látható. (Fujinaga) Ennek háttérben az itáliai arab kapcsolatok – pl. Szicílián keresztül – állhatnak, de nem zárható ki Nagy Lajos magyar hadjáratainak a hatása sem. Mindenesetre sem Itáliában, sem Nyugaton nem terjedt el még ekkor.

b. Tabor

A középkor talán legelterjedtebb dobtípusa. Jellegzetes kisebb méretű, keskeny kávájú, de két oldalon bőrozított dob, az egyik membránra gyakran húrt feszítettek. Általában egy vagy két ütővel szólaltatták meg (utóbbi esetben egyetlen membránon), ábrázolásai a 12. századtól ismertek. (19–21. ábra) A hangszert gyakran a bal karra akasztva tartották, jobb kézben fogott ütővel szólaltatták meg, míg a bal kéz valamilyen fúvós hangszere – valamilyen schalmei-félén, vagy egykezes furulyán, galoubet-n – játszott. (E játékmód máig fennmaradt Provanszban.) (16–18. ábra) E hangszer terjedt el a katonák körében a 15. században, s lassan a dob méretei is növekedni kezdtek – így jön létre a hengeres dob, melyből kifejlődött a 16. században már oly jellemző katonai dob (tabor). Igen nagyméretű példányai láthatóak már Botticelli

13. ábra Nakkárés – olasz miniatúra Boetius De musica című művének borítójáról, 15. század
Fig. 13. Figure with nakare – olasz Italian miniature from the cover of "De musica" by Boetius, 15th century

egyik festményén vagy a Weisskunig ábrázolásain a 15. század végén – ezek azonban akkor még ritkaságnak számítottak, s csak a 16. században váltak széles körben használttá.

E dobtípus elnevezésére a 12. századtól a perzsa *tabíra*, *taburek* szóból eredő francia *tabor*, *tabur* és a spanyol *atambor*, *atamor* szó szolgált, ami azután a 14. századtól az angolban is elterjedt (*tabor*). A szó a 16. századtól a hengeres testű, nagyobb méretű katonadobokra is használatban maradt. (Blades 1973, 12–14; Montagu 1974, 21–22)

c. Csörgődob

A mediterrán világ minden bizonnyal legalább részben őrizte az antikvitás ütőhangszereit, dobok terén itt elsősorban a csörgődobokra gondolhatunk. Az egészen korai ábrázolásokon is a – Közel-Keleten máig szokásos – fogásmód látható: a játékos bal tenyerében tartja a kávé, így ujjait használni tudja a membránon. A hangszer *tambourine*, *tamburino* („kis tambour”) néven szerepel. A keleti példákkal ellentétben Európában szinte kivétel nélkül csörgőkkel szerelten ábrázolják. (Blades 1973, 14–15.) (22–23. ábra)

d. Periferikus membranofonok

Két hangszerről érdemes megemlékeznünk: az ibériai és a csatlakozó muszlim forrásanyagban néhányszor feltűnik egy hosszú, de keskeny, homokóra alakú dob, melyet vállra vetve szólaltattak meg, s lényegében a későbbi darabukkák elődjének tekinthető. Európában nem terjedt el. (24. ábra)

Érdekes egy 12. századi reimsi miniatúra: az elmélet és a gyakorlat ábrázolásánál utóbbit többek

között egy doboló medve (?) szimbolizálja. A hangszer – korabeli viszonylatban – jókora hordódobnak látszik (ha valóban hangszerről van szó), melyet gazdája két oldalról, kézzel ütve szólaltat meg. E hangszernek és ütőmódnak további példáit nem ismerem – teljes mértékben kilóg az ismert folyamatokból. (25. ábra)

A fentiekből az következik, hogy Európa membranofonjainak fejlődése meglehetősen lassan indult meg, többször muszlim hatások befolyásolták, s a sokszínűség és a szélesebb körű használat valójában csak a 15–16. századtól figyelhető meg. Ha az igen gazdag képi forrásanyagot áttekintjük, akkor megint csak azt találjuk, hogy a számunkra nyilvánvalónak tűnő események – reprezentáció: bevonulások, esküvők, körmenetek, továbbá csaták és lovagi tornák – során bár fűvös hangszereket gyakran és nagy számban használnak, ütők azonban csak ritkán fordulnak elő (Bowles, 1977), azok is leginkább az elit világi szórakozásaihoz kapcsolódnak. Az európai fejlődés tehát viszonylag szegényes és kései – kevéssé valószínű, hogy komolyan befolyásolta volna a magyar hangszerek fejlődését. Jól mutatja ezt, hogy a középkorban nem is kerül nyugati

14. ábra Nakkárés angyal – freskó a karlsteini (Csehország) várból, 1360-as évek

Fig. 14. Angel with nakare – mural painting from the castle of Karlstein (Czech Republic), from the 1360s

15. ábra Övre akasztott nakkára – Beverley-i katedrális, 1260 körül

Fig. 15. Nakare hung from a belt – cathedral of Beverley, cca. 1260

16. ábra / Fig. 16.

17. ábra / Fig. 17.

18. ábra / Fig. 18.

16. ábra Egy ütővel megszólaltatott lapos dob (tabor) – Maczeiovsky Biblia, 1250 körül, Párizs

Fig. 16. Flat drum (tabor) sound with one beater – Maczeiovsky Bible, cca. 1250, Paris

17. ábra Egyetlen ütővel megszólaltatott lapos dob (tabor) – Beverley-i katedrális, 1260 körül

Fig. 17. Flat drum (tabor) sound with one beater – Cathedral of Beverley, cca. 1260

18. ábra Lapos kétfenekű dob (tabor) Israhel van Meckenem (1445?–1503) metszetén

Fig. 18. Flat, double-headed drum (tabor) on the engraving by Israhel van Meckenem (1445?–1503)

ütőhangszer név a magyar nyelvbe. (Miközben a lant vagy a trombita igen.) Másrészt jól érzékelhető a nyugati szemlélők meglepetése a nagy, magyar, lovon használt üstdobok láttán.

V.

A következő lépés a keleti háttér áttekintése, mely akár természetes is lehet, hiszen a magyarság is keletről érkezett.

A keleti népek ütőkultúrája magasan fejlett volt, zenéjükben az ütő mindig is nagy szerepet játszott. A latin auktorok gyakran kiemelik, hogy a keleti ellenfelek a harcmezőn dobolnak. Plutarkhosz például így ír a pártusok ellen vívott charrae-i csatáról: „A parthusok ugyanis nem kürttel és trombitával lelkesítik a harcosokat csatára, hanem fémüstöket (*non tuba, sed tympano*), bőrrrel bevont dobokat vernek az arcvonal különböző részein, és ezek mennydörgésszerű robajjal vadállati üvöltéshez hasonló szörnyű és félelmetes hangot adnak. Helyesen ítélték meg a parthusok, hogy az ember valamennyi érzékszerve közül a hallás zavarja meg leginkább a lelket, ez kavarja fel leghevesebben indulatait és zavarja meg józan ítéletét... Közben az ellenség harci kiáltozással és győzelmi dalokkal egyre közeledett, s ez még félelmetesebbé tette őket. Újra megszólalt a dobok dübörgő hangja, és a rómaiak újabb csata kezdetét várták.” (Crassus, cap. 23., Plutarkhosz 1978. I. 401.) Hasonlóképpen hosszan részletezi a Szuda-lexikon az indiaiak elefánt háton megszólaltatott hatalmas dobjait a Nagy Sándor elleni harcokban. (Blades 1980, 831–33) Az ütőhangszerek sokféleségéről pedig szemléletes képet nyújtanak az indai szobrászművészet remekei. (Kaufmann 1981. Fig 7., 8., 22., 33., 50., 63., 76., 107., 115., 116., 133., 134.; Nikonorov 1998.)

Számos adattal rendelkezünk a sztyepei népek és – a velük állandó kölcsönhatásban lévő – tágabb környezetük ütőkultúrájáról is. A legszemléletesebb talán al-Bakrí megjegyzése a besenyőkről: „gazdagon díszített övük van és zászlóik és trombitáik dob helyett.” (Al-Bakrí – Kmoskó 2000, 252) – azaz a derék arab utazó számára a dob használata lett volna a nyilvánvaló, ez kötődött sztereotípiaként a lovasnómádokhoz.

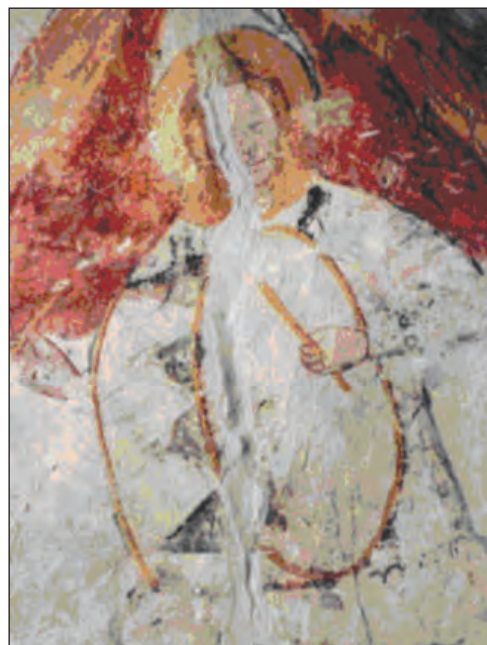
A sztyepei népek körében és környezetében sok esetben olvashatunk dobokról. Kr. e. 121-ben például a hunok dobbal és zászlóval vonultak hadjáratra, két évvel később pedig Huo Quping tábornok elragadta a hunok zászlóját és dobját. (Csornai 2007, 177–178) Valamivel korábban egy hun fogásba került kínai herceg, Caj Jen így panaszo-

19. ábra / Fig. 19.

20. ábra / Fig. 20.

21. ábra / Fig. 21.

19. ábra Két ütővel megszólaltatott lapos dob (tabor) – Maczeiovsky Biblia, 1250 körül, Párizs

Fig. 19. Flat drum (tabor), sound with two beaters – Maczeiovsky Bible, cca. 1250, Paris

20. ábra Két ütővel megszólaltatott lapos dob (tabor) – Manesse gyűjtemény, Zürich, 1305–1340

Fig. 20. Flat drum (tabor), sound with two beaters – Manesse Collection, Zurich, 1305–1340

21. ábra Nagyméretű kétfenekű dob (tabor) – freskó a loges-i (Franciaország) Szent Márton templomból, 15. század

Fig. 21. Large, double-headed drum (tabor) – mural painting from the St. Martin church in Loges (France), 15th century

kodik: „A bőrdobokat éjjel is verik, / szüntelenül peregnék reggelig”. (Klasszikus kínai 1967, 304) 521-ben a kínai császár ajándékozott a zsuán-zsuán uralkodónak, A-no-kuinak többek között 20 vörös lakk dobót és kürtöt, s körülbelül ugyanakkor az adót beküldő kao-kü uralkodó is kapott tíz dobót kürttel. (Csongor 1993, 37, 77) Menandrosz szerint az avarok 570–571-ben „hadmozdulatuk során szilajul keveredett lármát akartak csapni, a kiabálással egyidejűleg a dobokat is verni akarták, hogy akkora zajt támasszanak, amely megrendíti és megfélemlíti a római sereget. Miután Bónos mindezt már előre megtudta, eleve elmondotta a katonáknak, hogy az óriási hangorkántól ne rendüljenek meg, hanem megelőzésül képzeljék maguk elé, ami be fog következni, s a még meg nem történt esemény várásával szoktassák magukat ahhoz, ami lesz. S mihelyt észlelik a dobok pergését, maguk pajzsaik

verésével válaszoljanak, hallassák harci kiáltásukat, zendítsenek harci dalra s ráadásul fából készült vizes edényeiket csapkodják.” (Szádeczky-Kardoss 1992, 40) Alig néhány évvel később, 585-ben a sztyeppe túlvégén a kínaiak dobót és zászlót küldenek Isbara türk kagánnak (Liu Mau-tsai 1958, I, 51), 587-ben Cs’u-lo-hu jabgu kagánnak (Liu Mau-tsai 1958, I, 55; Taşagil 1995, I, 158), 607-ben Cs’i-min keleti türk kagánnak (Liu Mau-tsai 1958, I, 64. Göckenjan 2004, 67), a 630-as években Bagatur jabgunak (Taşagil 1995, II, 97), 632-ben Tulu nyugati türk kagánnak (Chavannes 1900, 55) – az adatok sorát folytathatnánk. Érdekes a 629. évi adományozás, ekkor ugyanis II kagán küld dobót és zászlót a kitanoknak. Bilge kagán sírfeliratán (735) is szerepel az üstdob (*kövrüge*), sajnos egy értelmezhetetlenül töredékes szövegrészben. (Berta 2004, 178) A nyugati türkökhöz küldött,

22. ábra Csörgődobos a beverley-i katedrálisból, 1260 körül

Fig. 22. Tambourine player from the cathedral of Beverley, cca. 1260

23. ábra Csörgődobos – olasz miniatúra Boetius De musica című művének borítójáról, 15. század

Fig. 23. Tambourine player – Italian miniature from the cover of "De musica" by Boetius, 15th century

Zemarchosz-féle követséget (568) tömjénággal megfüstölték, miközben „csengővel és dobbal nagy zajt csaptak”. (Györffy 1986, 77)

Az ujugroknál az előkelők „arany dobjaikat maguk ütötték”. Hogy itt egy rangjelzésről van szó, azt jól mutatja egy ujjur közmondás: „Ne álmodj arany dobról!” – azaz ne képzeld magad uralkodónak. Az arany dob egyébként feltűnik a kirgizek hosszú hősi eposzában, a Manaszban is: a főhős fehér sátorában fújják a kürtöket és ütik az arany dobokat. (<http://www.yenidenergenekon.com/107-manas-ata-yurdunda/>)

24. ábra Derbuka – miniatura a Cantigas da Santa Maria című kéziratból. (A 300. ének illusztrációja) Spanyolország, 13. század második fele

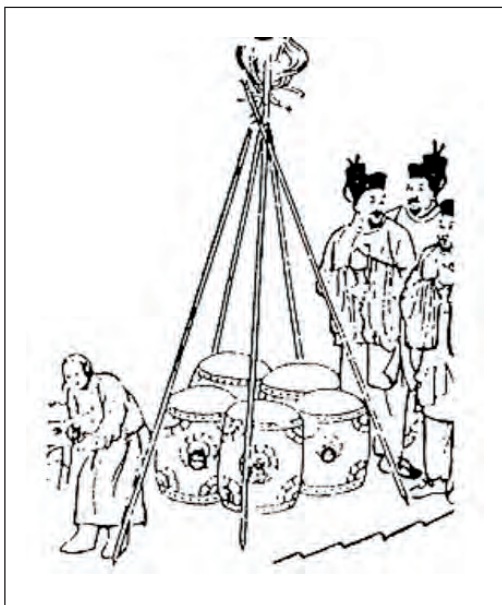
Fig. 24. Derbuka – miniature from the manuscript entitled "Cantigas da Santa Maria" (The illustration of song nr. 300) Spain, second half of the 13th century

Firdauszi 1010-ben fejezte be nagy művét, a Sahnámét (Királyok könyve), melyben a régi perzsa legendákat dolgozta fel. A műben számos utalás történik a dobokra és zászlókra; ezen adatok azonban inkább a költő saját koráról – a török etnikumú gaznavida dinasztia időszakáról (961–1187) – vallanak, semmint a korai perzsa időkről. Leggyakrabban a hadsereg felvonulása és az ünnepi alkalmak kapcsán hallunk dobokról (*tabl, kúsz*), melyeket többnyire elefántháton szóltattak meg, trombiták társaságában. Lássunk néhány példát Radó Antal nem túlságosan pontos, de mégis kifejező fordításából: „A tábori dobszó a hajnalról hírt ad.” „És a sátrak között rivalltak a kürtök / Peregtek a dobok, felbúgtak a tülkök.” „Lengenek a zászlók, a dobok peregnek / Így mennek elébe a bajnok-seregnek.” „Amíg a táborban szólt a dob, szólt a kürt / Indultak mások is, tüzes mént sarkalva,” „Ott a sok elefánt, hátukon a dobok / Az egész országban öröm tüze lobog.” „Dobbal a hátukon, ha elefántjaik / Megindulnak, a lég ébenné változik!” „Verte a dobokat a dobosok rendje, / Mellette síposok szerszáma is zenge; / Zajuk a palotát s az udvart fölveré, / Az ég is, a föld is visszhangozott belé.” (Radó é. n. 41, 72, 74)

25. ábra 25. Kétfenekű hordódob – miniatura, Reims, 12. század

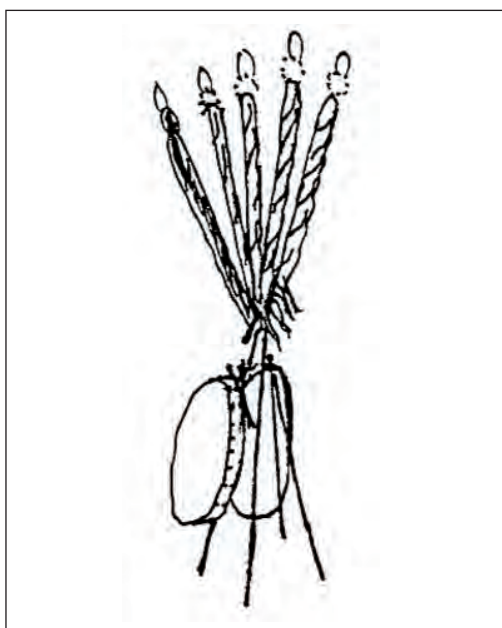
Fig. 25. Double-headed barrel-drum – miniature, Reims, 12th century

26. ábra / Fig. 26.

28. ábra / Fig. 28.

27. ábra / Fig. 27.

29. ábra / Fig. 29.

26. ábra Üstdobok – freskó, Kulun (Kína), Liao dinasztia, 1088 körül

Fig. 26. Kettledrums – mural painting, Kulun (China), Liao Dynasty, cca. 1088

27. ábra Nomád zászlók és dobok (def) – freskó a déli Szung dinasztia idejéből (1127–1279)

Fig. 27. Nomadic flags and drums (def) – mural painting from the southern Song dynasty (1127–1279)

28. ábra Csörgődobon játszó nő. 17. századi perzsa miniatúra

Fig. 28. Woman, playing on tambourine. 17th century Persian miniature

29. ábra Hadizenészek egy 16. századi oszmán miniatúrán

Fig. 29. Military musicians on a 16th century Ottoman miniature

A karahanidák köreiben is hatalmi jelvény értéke volt a zászlónak és a dobnak: Júszuf Hasz Hádzsib szerint (1073–1074) a dinasztia első uralkodója – és egyben az első muszlim török uralkodó –, Szatuk Bugra kán trónrakerülésekor megdördült az ég, és megüttettek a riadó dobjai (*urdi nevbet tugi*). (Yusuf Has Hacip 1999, I, 25) Máskor valaki a vezírség szimbólumaként kapja meg többek között a zászlót és a dobot (*küivriig*). (Yusuf Has Hacip 1999, I, 121) Su hákán – Mahmúd Kasgári által lejegyzett (1069–1070) – legendája szerint Balaszagunban, az uralkodói palota előtt minden nap az urak számára 365 riadó dobot vertek (*nevbet davulu vuruldu*). (Kaşgarî 1940, III, 413) A szeldzsukokról jegyezték fel, hogy Szandzsár emír (1096–1157) a kalifa követének dobokat (*kúszát*), trombitákat (*búkaat*) és zászlókat (*álám*) adott. (Köymen, 1984, 121) Rövid, érintőleges áttekintésünk végén további két adat kíváncsodik említésre: a kunok nyelvéről a Codex Cumanicus (14. század eleje) lapjain egy tematikus szótár is fennmaradt, a zenei kifejezéseket tárgyaló részben a következő, latin–perzsa–török megfelelőket találjuk: *Tanburlus – Kalili – Taf; Nachare – Nachara – Nakara*. (Drimba 2000, 94) Azaz üstdobokat és lapos keretdobokat használtak. A másik adat már az oszmánokra vonatkozik. A dinasztia-alapító, Oszmán rangemelkedését az jelezte, hogy a szeldzsuk szultán, II. Alaeddín Kejkübád hatalmi jelvényeket, többek között dobot küldött neki (1299). Az oszmánok körében a katonai elitet – magyarul talán a zászlósúr kifejezést használhatnánk rájuk – a későbbiekben is a zászló és a dob birtokosainak nevezték (*száhib-i tabl u alem*). (Csörsz és Sudár 1996, 24–33)

Tegyük mindehhez hozzá, hogy a sztyeppével igen szoros kapcsolatban álló kínaiak igen sokszor emlékeznek meg a dobokról, közülük jó néhánynak a neve is a sztyeppéről ered. (*Na-ka-la = nakkáre, ta-pu-la = tabl; ta-pu = daf*. Farmer 1943, 35) Néhány példa: Szun-ce (Kr. e. 6–5. század), a jeles hadelmélet író szerint „a beszédet nem hallhatja meg mindenki, ezért vezették be a bronzdobokat; a jeladást nem láthatja meg mindenki, ezért vezették be a jelzőzászlókat. A bronzdobok és jelzőzászlók tehát arra valók, hogy velük egyesíteni tudjuk embereink fülét és szemét; és ha minden emberünket egyetlen célra tudjuk összpontosítani, akkor nem fordulhat elő, hogy csak a bátrak törnek előre, s nem fordulhat elő, hogy csak a gyávák vonulnak vissza. Ez a sokaság vezetésének törvénye. Így éjszakai csatában (alkalmazzunk) tüzet és dobot, nappali csatában pedig sok jelzőzászlót; ezekkel még az ellenség fülére és szemére is hatni lehet.

Ezekkel egy egész hadsereget meg tudunk fosztani a bátorságától, és a hadvezérnek valósággal eszét vehetjük.” (Szun-ce)

A jeles kínai költők, pl. Li taj-po (701–762) rendre írnak a harci dobokról és kürtökről: „A katonának soha sincs nyugalma: / a dob pereg s kürt szól a réteken”, „Nappal harcolunk a rézdobok hangjára”. (Li Taj-po 1961, 42) Tu Fu (712–770): „Jüjang mezeje győzelmek földje, / ott verünk dobot, fújunk sípot már.” „Hajnal hangzik már a dobon, a rézen.” (Tu Fu 1955, 31; Klasszikus kínai 1967, 185)

A fenti adatok szemléletesen bizonyítják, hogy al-Bakrínak igaza van: a sztyeppén tényleg az a furcsa, ha valaki nem használ dobot. A dob szavunkról kifejtettek értelmében mi magyarok is a „doboló népek” közé tartoztunk.

Kérdés persze, hogy ezek a – sokféleképpen elnevezett – dobok hogyan is nézhettek ki. Erről egyrészt maguk a kifejezések is vallanak. A kínaiak által említett rézdobok minden bizonnyal üstdobok voltak, ezek ábrázolásai is ismertek. Valószínűleg nem tévedünk, ha ide vonjuk az ujjurok arany dobjait is, mely szín talán a dob testére vonatkozik. Nem lehetetlen, hogy a kifejezés voltaképpen egy hangszerváltást is takar: több ábrázolás szerint ugyanis a türkök hatalmi jelvénye a nagyméretű, de lapos keretdob volt. Ilyeneket látunk a 7. század közepén készült afraszjábi freskókon (nyugati fal) (<http://www.orientarch.uni-halle.de/ca/af-ras/text/wbanrig1.htm>), és egy – a feljebb már említett Caj Jen verseihez illusztrációképpen készült – késő Szung kori (1127–1279), de talán korábbi előzményekre visszamenő kínai rajzon. (<http://www.orientarch.uni-halle.de/ca/af-ras/text/wbanrig1.htm>) (27. ábra) Ugyanakkor az 1088-ban készült kuluni falfestményeken már kitan üstdobokat látunk. (Rorex 1984 fig 8) (26. ábra) Az ujjur freskókon hasonló hordó-testű dobokat ütnek ütővel. A korai arab miniatúrákon kétfenekű dobokat, keretdobokat és üstdobokat látunk – például teveháton. Az ábrázolások mennyisége csak a ránk maradt muszlim miniatúrákkal nő meg, döntően a 14. századtól kezdve. Az mindenesetre látszik, hogy itt is három dobtípus tűnik fel: a kétfenekű-, az üst- és a keretdobok.

Használatukat tekintve két csoportra oszthatók, kültéri – azaz reprezentációs alkalmakkor és háborúban használt –, illetve beltéri dobokra. Előbbi csoportba az üstök és a kétfenekű dobok (29. ábra), utóbbiba inkább a keretdobok sorolandók (28. ábra). Mindenesetre fontos megjegyeznünk, hogy a dob a térségben – az európai szokásokkal szemben – a kezdetektől a közelmúltig hatalmi jelvény.

Kérdés az, hogy a korai magyarság miféle dobokkal találkozhatott, milyen hangszereket használhatott. Kézenfekvő volna a sámándobra, illetve annak szélesebb családjára (a keretdobokra) gondolnunk, amelyek valóban közkedveltek voltak a térségben, s a későbbiekben – de talán már a millenium előtti időkben is – defnek, dafnak, nevezték őket. Bár minden esély megvan rá, hogy őseink ismerték ezt a hangszert, mindenképpen szem előtt kell tartanunk, hogy középkori – sőt kora újkori – leírásaink és ábrázolásaink nem utalnak rá; csupán a néprajzi példákából következtethetünk rájuk, némiképp bizonytalanul. (Demény 2000)

Másrészt arra is gondolhatunk, hogy a magyarok, akik a nyelvészet tanúsága alapján dobbal érkeztek a Kárpát-medencébe, s akiknek az első valóban ismert – sőt, talán jellegzetes – dobjuk az üstdob volt, éppen ezt a hangszert hozták magukkal a honfoglalás-kor. Persze az első üstdobos adatok és a honfoglalás között jó 500 év telt el; kérdés, hogy egyetlen egybeesés elegendő-e ekkora időtáv átívelésére. Nem lehet-e a magyar lovas üstdob kései átvétel? Elvben kerülhetett volna a törököktől hozzánk, de minthogy az üstök már 1410-ben szerepelnek a budai jogkönyvekben, majd a század derekán is viszonylag gyakoriak, azt kell gondolnunk, hogy az átvételre nagyon rövid idő állt rendelkezésre, és pillanatnyilag ennek indokát sem látjuk. Korábban a kunok hozhatták volna magukkal a dobokat, ők szinte biztosan ismerték, hiszen a Codex Cumanicusban is fel van

jegyezve a neve (nakara). Itt megint csak az átvétel mikéntje és oka kérdéses. Ha a hangszer hatalmi jelvény, akkor aligha valószínű, hogy egy menekülő, befogadott, majd elűzött és újra betelepült nép hangszere válna azzá.

De feltehetjük a kérdést fordítva is. Dobjaink már messze a kunok előtt is említésre kerülnek. Miféle hangszer lehetett ez? Sámándob – ha volt egyáltalán – aligha: László és Kálmán törvényei után alig pár évtizeddel aligha kerülhetett volna sor arra, hogy a pusztulásra ítéltetett régi hit jelképes tárgyáról akár embereket, akár falvakat nevezzenek el. Ha a hangszerek felől közelítünk: ritkán neveznek el róluk településeket. Nincsenek *Hegedűs, *Lantos nevű falvaink, de még csak *Sípos sem. Ez legalábbis a dob kitüntetett helyére utal. Tegyük még hozzá, hogy egyik erőteljes – hamar két faluvá alakuló – Dobos falunk a mai Mór határában, tehát egyik korai központunk, Fehérvár közelében van. Gyórfy György szerint királyi szolgálónépek lakták. Megkockáztathatjuk talán a feltevést: honfoglalóink üstdobokat hoztak magukkal, s azokat hatalmi szimbólumnak tekintették. S talán a szokás sem merült feledésbe: a 17. századi főkapitányi beavatásokon a zászló mellé dob is járt.

Belátjuk, hogy a fenti okfejtésben sok a következtetés. Ugyanakkor a rendelkezésünkre álló adatok így módon logikus sorozatot alkotnak, mely a honfoglalástól a 16. századig ível. Lehet, hogy megtaláltuk egy régi hatalmi jelvényünk emlékét?

Függelék

- Dubus Forcos, 1221. (Szamota 1902–1906, 155)
 Forcos Dubus, 1240. (Szamota 1902–1906, 155)
 Dominicus Dobos, 1374. (A zichy II, 252)
 Ladislaum Dobos, 1400. (A zichy V, 225)
 Stephano Dobus, 1402. (Szamota 1902–1906, 155)
 Dobus [Mihály], 1402. (Kázmér 1993, 304)
 Ladislao Dobus, 1412. (Kázmér 1993, 304)
 Michaele Dobos, 1431. (Kázmér 1993, 304)
 Ladislao Dobos, 1453. (Szamota 1902–1906, 155)
 Dobos [?], 1456. (Csánky V, 319)
 Georgio Dobos, 1458. (A zichy X, 27)
 Michaelis Dobos, 1460 (Kázmér 1993, 304)
 Dobos [?], 1463. (Kázmér 1993, 304)
 Barnaba Dobos, 1463. (Szamota 1902–1906, 155)
 Dobos István, 1466. (Sugár 1980, 82.)
 Nicolao Dobos, 1475. (Szamota 1902–1906, 155)
 Demetrio Dobos, 1480. (Szamota 1902–1906, 155)
 Johanne Dobiló, 1482. (A zichy XI, 318)
 Anthonius Dobus, 1496. (Bártfai 1919. I/1. 484.)
 Paulus Dobo, 1498. (Kázmér 1993, 304)
 Matheum Dobos, 1499. (Szamota 1902–1906, 155)
 Michaelis Dobiló, 1500. (Kázmér 1993, 303)
 Gregorio Dobos, 1505. (Szamota 1902–1906, 155)
 Valentinum Dobos, 1512. (Kázmér 1993, 304)
 Michaeli Dobos, 1520. (A zichy XII, 417)
 Stephanus Dobos, 1522. Doroszlói jobbágy. (Szabó 1954. 24.)
 Matheus Dobos, 1522. Batatótfalui jobbágy, mellette Petrus Sypos. (Szabó 1954. 24.)
 Paulus Dobos, 1522. Tarcai jobbágy. (Szabó 1954. 25.)
 Benedictus Dobos, 1522. Répásszentkirályi lakos, mellette Emericus Sypos. (Szabó 1954. 69.)
 Benedictus Dobos, 1522. Újfalui lakos. (Szabó 1954. 70.)
 Thomas Dobus, 1522. Perleki jobbágy. (Szabó 1954. 77.)
 Johannes Dobos, 1522. Szeged, Balog utcai lakos. (Bálint 1963. 30.)
 Urbano Dobos, 1525. (Kázmér 1993, 304)

Irodalom

- A zichi és vásonkeői Gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára.* I–XII. S. a. r. Nagy Imre et alii. Pest-Buda. 1871–1931.
- Aradi, N.** (Szerk.) 1987. *Magyarországi művészet, 1300–1470.* Budapest.
- B. Nyári, A.** 1872. A modenai Hyppolit-kódexek. III. Századok, 5, 287–305.
- Bálint, S.** 1963. *Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei.* Budapest.
- Bártfai, Sz, L.** 1919. *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez.* I/1–2. Budapest.
- Benkő, L.** (Szerk.) 1967. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* I–III. Budapest.
- Berrár, J., Károly, S.** 1984. *Régi magyar glosszárium.* Budapest.
- Berta, Á.** 2004. *Szavaimat jól halljátok... A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikai kiadása.* Szeged.
- Blades, J.** 1973. Percussion instruments of the Middle Ages and Renaissance: Their History in Literature and Painting. *Early Music* 1:1, 11–18.
- Blades, J.** 1980. Timpani. In: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians. XVIII.* London, 831–833.
- Blazovich L., Schmidt J.** 2001. *Buda város jogkönyve.* I–II. Szeged.
- Bonfini, A.** 1995. *A magyar történelem tizedei.* Ford. Kulcsár P. Budapest.
- Bonfini, A.** *Rerum Ungaricarum Decades IV et dimidia.* IV/1. Kiad. Fögel, Josephus; Iványi, Béla és Juhász, Ladislaus. 1941 [1945]. Budapest.
- Bowles, E. A.** 1977. *Musikleben im 15. Jahrhundert.* Leipzig. (Musikgeschichte in Bildern. Bd. III. Musik des Mittelalters und der Renaissance; Lfg. 8)
- Bölcskey, Ö.** 1923. *Capistránói Szent János élete és kora.* II. Székesfehérvár.
- Brodarics, I.** 1979. Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről. In: Katona T. (Szerk.) *Mohács emlékezete.* Budapest, 11–48.
- Brodarics, I.** 1985. *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima.* S. a. r. Kulcsár P. Budapest.
- Buchon, J. A. C.** 1828. *Chroniques de Jean Molinet.* II. Paris.
- Chavannes, É.** 1900. *Documents sur les Tou-kiue (Turs) occidentaux.* Paris.
- Czuczor G., Fogarasi J.** 1862. *A magyar nyelv szótára.* I. Pest.
- Csajághy, Gy.** 1998. *A magyar népzene bölcsője: kelet.* Pécs.
- Csajághy, Gy.** 2005. *A „Lehel-kürt”. A lovas népek kürtjei, rangjelző ivókürtjei és a „Lehel-kürt”.* Budapest.
- Csánky, D.** 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* I–V. Budapest.
- Csongor, B.** 1993. *Kínai források az ázsiai avarokról.* Budapest.
- Csornai, K.** 2007. *Négy égtájon barbár csillag ragyog. Az ázsiai hunok a kínai forrásokban.* I. Budapest.
- Csörsz R. I., Sudár, B.** 1996. *„Trombita, rézdob, tárogató...” (A török hadizene és Magyarország).* Enying.
- Demény, I. P.** 2000. Európai-e a sámánizmus? Keletiek-e a táltos mondák? In: Czégényi D., Keszeg V. (Szerk.) *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve* 8. Kolozsvár.
- Drimba, V.** 2000. *Codex Comanicus. Édition diplomatique avec fac-similés.* Bucarest.
- Éri I.** 1956. Adatok a kígyópusztai csat értékeléséhez. *Folia Archaeologica* 8, 137–152.
- Farmer, H. G.** 1943. *Zenei kölcsönhatások Kelet és Középázsia között.* Budapest.
- Fraknoi V.** 1876. *II. Lajos királyszámadási könyve.* 1525. Budapest.
- Fujinaga, I.** 2007. Iconographic Evidence of Kettledrums in Fourteenth-Century Northern Italy. http://www.amis.org/inside/images/2007AMS_Study_Session_Abstracts.pdf
- Gábr, Gy.** 1979–1980. Egy hangszertípus útja Ázsiától Európáig. I–II. *Magyar Zene* 22, 350–373 és 23, 223–248.
- Gardiner J., Brodie, R. H.** (Eds.) 1900. *Letters and Papers, Foreign and Domestic of the reign of Henry VIII. Vol. XVII.* 1542. Year. London.
- Göckenjan, H.** 2004. Lobogó és dob az altaji népeknél. In: Balogh L., Keller L. (Szerk.) *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek.* Budapest, 62–74.
- Gyórfy, Gy.** (Szerk.) 1986. *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* Budapest.
- Gyórfy, Gy.** 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I–IV. Budapest.
- H. Kolba, J.** 1963. Epigráfiai adatok a kígyópusztai öv kormeghatározásához. *Folia Archaeologica* 15, 77–85.
- H. Kolba, J., T. Németh, A.** 1973. *Ötvösművek.* Budapest.
- Haraszti, E.** 1940. Zene és ünnep Mátyás és Beatrix idejében. In: *Mátyás király emlékkönyv*

- születésének ötszázéves fordulójára. Budapest, II, 291–412.
- Huguenin de Metz, J. F.** 1838. *Les chroniques de la ville de Metz*. Metz.
- Kaşgarî, M.** 1940. *Divanü Lugat-it-Türk*. III. Haz. Atalay, B. Ankara.
- Kaufmann, W.** 1981. *Altindien*. (Musikgeschichte in Bildern. II: Musik der Altertums/8.) Leipzig.
- Kázmér, M.** 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest.
- Kirby, P. R.** 1928. The Kettle-Drums: An historical survey. *Music and Letters*, 9, 34–43.
- Kiss, L.** 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I–II. Budapest.
- Klasszikus kínai költők. II. A VII. századtól a XIX. Századig*. Budapest, 1967.
- Kmoskó, M.** 2000. *Mohamedán írók a steppe népeiről*. I/2. S. a. r. Zimonyi István. Budapest.
- Köymen, M. A.** 1984. *Anadolu Selçuklu Tarihi*. Ankara.
- László, Gy.** 1993. *A Szent László-legenda középkori falképei*. Budapest.
- Li Taj-po versei*. 1961. S. a. r. Csongor B. Budapest.
- Liu Mau-tsai** 1958. *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*. Wiesbaden.
- Lovag, Zs.** 1979. *A középkori bronzművéség*. Budapest.
- Montagu, J.** 1974. Early Percussion Techniques. *Early Music*, 2:1, 22–23.
- Motz, A.** 1915. *Oswald von Wolkenstein, élete és költészete, tekintettel magyar vonatkozásaira*. Budapest.
- Paksa, K.** 2008. *Magyar Népzene-történet*. Budapest.
- Picart, B.** 1704. *L'origine de tres illustre maison de Lorraine*. Paris.
- Plutarkhosz** 1978. *Páhusamos életrajzok*. I–II. Ford. Máthé E. Budapest.
- Radó, A. é. n.** *Firdúsziból. Zál és Rúdabe*. Budapest.
- Radó, A. é. n.** *Firdúsziból. Feridún és fiai*. Budapest.
- Rajeczky, B.** (Szerk.) 1988. *Magyarország zene-története I. Középkor*. Budapest.
- Rorex, R. A.** 1984. Some Liao tomb murals and images of nomads in Chinese paintings of the Wen-chi story. *Artibus Asiae*, 45, 174–198.
- Rybarič, R.** 1984. *Dejiny Hudobnej Kultúry na Slovensku*. I. Bratislava.
- Salmen, W.** 1957. Középkori magyar vándorzenészek külföldi útjai. In: Szabolcsi B., Bartha D. (Szerk.) *Zenatudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára*. Budapest, 159–163.
- Soltész, Gy.** 1905. *Az 1494. és 1495. évi királyi számadások művelődéstörténeti vonatkozásai*. Budapest.
- Sugár, I.** 1980. *Borsodi oklevelek a Heves megyei levéltárban. 1245–1521*. Miskolc.
- Szabó, I.** 1954. *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai*. Budapest.
- Szádeczky-Kardoss, S.** 1992. *Az avar történelem forrása*. I. Szeged.
- Szamota, I.** 1902–1906. *Magyar oklevélszótár*. Budapest.
- Székely, Gy.** 1967. Középkori kézműves foglalkozások és a családnevek kialakulása. In: Imre S. és Szathmári, I. (Szerk.) *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvész-kongresszus előadásai*. Budapest, 206–210.
- Szun-ce.** *A hadviselés törvényei (Szun-ce Ping-fa)*. Ford. Tőkei F. <http://mek.niif.hu/01300/01345/01345.htm>
- Taşgıl, A.** 1995. *Gök-Türkler*. I–II. Ankara.
- Temesváry F.** 1995. *Díszes nyergek, lószeszámok*. Budapest.
- Thúróczy, J.** 1980. *A magyarok krónikája*. Budapest.
- Tóth Z. 1933.** A kígyópusztai csat jelentősége. *Turul* 1933, 11–18.
- Tu Fu versei*. 1955. Szerk. Csongor B. Budapest.
- Van der Meer, J. H.** 1988. *Hangszerek*. Budapest.
- Wenzel, G.** 1877. II. Ulászló magyar és cseh királynak házasa élete. 2. közlemény. *Századok* 1877, 727–757.
- Windecke, E.** 2008. *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról*. Ford. Skorka Renáta. Budapest.
- [**Yusuf Has Hacip**] 1999. *Kutadgu Bilig*. I. Haz. Arat, R. R. Ankara.
- Zolnay, L.** 1975a. *Ünnep és hétköznap a középkori Budán*. Budapest.
- Zolnay, L.** 1975b. A régi zólyomi ispánság építkezéseinek történetéhez. *Ars Hungarica*, 1975, 14–40.
- Zolnay, L.** 1977. *A magyar muzsika századaiból*. Budapest.

„HAVE THE DRUM BEATEN...”
TRACKING BACK AN OLD HUNGARIAN INSTRUMENT

BY BALÁZS SUDÁR

The origin of the Hungarian word „dob”, meaning drum is uncertain; according to present theories, it may be either an onomatopoeic or can be related to the Finno-Ugric word „domb” („hill”). (However, this language family does not mean „drum’ in Finno-Ugric languages.) Without doubt, this word means in Hungarian exclusively the percussion instrument. The drum is one of the earliest recorded instrument-name in Hungarian, first it is mentioned as „Dobos” in 1138, the first known drummer is Farkas Dobos, referred to as early as 1221. The appearance of the word, and its affixed variations in the eleventh-twelfth century suggest that the word and the instrument arrived into the Carpathian Basin with the Conquering Hungarians. Though, the Hungarian narrative sources – alike to western chronicles – are not at all informative on the percussion instruments for a long time. This situation begins to change in the fifteenth century, for instance in 1410, the Town Book of Buda (Ofner Stadtrecht) mentions the drummers of the town (pauker). From this period, documents often refer to drummers, usually called tympanista, in the context of wars, weddings and processions. For example, Maximilian I, the Emperor of the Holy Roman Empire inherited the former orchestra of King Matthias after his death. The chronicles say, when Maximilian I marched in Metz „...there were two, large drums made of copper (Timballes), alike to cooking kettles, which were covered with donkey-hide, and were around the size of ten cauldrons, and these drums were carried on horses, one on one side and the other on the other side, like containers of the Holy Water. And that horse was rode by a man, who beat the drums with large drumsticks, in accordance with the trumpets, alike Hungarians or Turkish. This was a wonderful event.” Some fifty years later, the English king, Henry VIII ordered his deputy, Sir Thomas Seymour to purchase 10 tamborynes of Hungarians fashion. The interpretation of medieval pictorial representations about the instrument are quite problematic, as it is not clear whether the illustrations show the

locally used items, or their iconographies reflect the more general international conventions. Moreover, one part of the Hungarian drum-illustrations were composed outside Hungary, thus probably they do not present Hungarian drum-types. Yet, I would like to call attention to one medieval representation of drums: in the parish church of Pónik (Poniky, Slovakia) the legend of Saint Ladislaus is shown on a mural painting dating from 1478, where, in the background of a battle scene, a man is playing on a pair of kettledrums. The cited data suggest that drums were intensely used in Hungary, and these instruments might have been large kettledrums, which were carried by horses. This drum-type was a *curiosum* in contemporary Europe until the sixteenth century, when it spread across the continent. Otherwise, percussion instruments had no central role in the music of Western Europe, their development was rather inspired by the connections with the Islamic world.

In accordance with the early Hungarian linguistic data on drums, it can be excluded that kettledrums arrived to the Carpathian Basin with the advancing Ottomans. However, they could belong to the Steppean heritage, as percussion instruments had an important role in eastern music as well as social relations. In case of nomads, the sources highlight the usage of battle drums, which are also appearing as symbols of power from the Hunnic period. The possession or the transference of the flag and the drum was the obvious sign of authority until the modern period. In this respect, it is interesting that it was the drum among all the instruments that appeared in Árpáadian Age settlement names. Additionally, one of them was in fact a flowering village near one of the early seat of the Hungarian kings, Székesfehérvár. Thus, it is possible that the once honorary insignias of the Conquest Period lived on to the later Middle Ages. (e.g. the percussion instruments had a special role even in the sixteenth century, when the captains (*supremus capitaneus*) were enrolled.)